

Добромира Терпешева

## Къде са жените в цялата картина на изкуството

През 1971 г. изследователката на изкуството Линда Нохлин пише своя манифестен текст, който поставя един от най-емблематичните въпроси пред историята на изкуството и нейното място в борбата за равнопоставеност на половете – „Защо никога не е имало велика художничка?“. Над този въпрос продължаваме да размишляваме и днес, повече от 45 години по-късно.

Въпреки окуражителните крачки, които се предприемат, и активизма на феминистки групи от цял свят все още се наблюдават систематични проблеми в механизма на целия културен апарат. Оптимистично е, че достъпът на жени до образователната система, който дълго е бил отказан, вече е факт, а в световен и местен план можем да констатираме, че все по-голям брой от учениците в профилираните училища и студентите в художествените направления на университетите са жени, които имат намерението да се развиват в света на изкуството. Позициите на властта в институциите, които определят културния ритъм, се променят и биват заети от все повече жени. Имаме възможност да посетим все повече изложби на артистки, работещи с разнообразни медии и материали, както и такива, които отиват една крачка по-далеч и поставят под въпрос дали изобщо имаме нужда от „женски изложби“ и „женски теми“.

Но неравенството се запазва и въпросът на Нохлин остава. Къде са жените „гении“? Къде са техните ретроспективни изложби, биографии и до болка познати и репликирани произведения? Извън няколкото нарочени за символни имена като Яйои Кусама, Марина Абрамович, Джорджия О'Кийф и Фрида Кало, къде са великите художнички?

Националният музей за жените в изкуството в САЩ – единственият музей в света, посветен на подпомагането на жените в изкуствата, започна кампания през март 2016 г., в която добавя още един въпрос – можете ли да изброите 5 жени артистки? Кампанията акцентира върху факта, че жените систематично са третирани неравносложно в света на изкуството и до днес остават драстично по-зле представени в музеи, галерии и на пазара на изкуството. Кампания като тази, която за 2019 г. е отбелязала повече от 22 000 публикации с #5WomenArtists в платформите Instagram и Twitter<sup>1</sup>, ангажират вниманието на публиката към въпрос, който трябва да бъде осмислен и извън броежите на пръстите на едната ръка. А междувременно колко от художничките, които можете да изброите, са българки?

<sup>1</sup> Прямо статистика на сайта на музея – <https://nmwa.org/5WomenArtists/campaign-updates>

*Добромира Терпешева е студентка в бакалавърска програма „Изкуствознание и артмениджмънт“ в НБУ. Текстът ѝ предлага анализ на ролята на жената в изкуството и в обществото днес. Създаден е във връзка с „Фонд за артистични проекти на жени“ на Български*

*фонд на жените, който има за задача да се бори с недостатъчното представителство на жените в професионалните изкуства и културния сектор, да даде видимост на творчеството на жени артисти/художници и да увеличи достъпа им до финансови ресурси.*

За да си дадем ясна представа за състоянието на равноправието в света на изкуството в международен план и тук, в България, трябва да обърнем внимание на художествените колекции на държавните галерии, на репрезентацията на художничките в групови и самостоятелни изложби. Трябва да изследваме начина, по който разбираме хода на историята и защо жените често не фигурират в него. Идентифицирайки проблемите от миналото, ще можем да си отговорим и на въпросите, които занимават съвременето. Сексизмът е дълбоко заложен в начина ни на общуване, в езика, а и във визуалната среда, заради това си струва да погледнем по-внимателно, този път – цялата картина.

## ● Жените и паметта

Жените винаги са заемали важна роля в изграждането на колекции и на художествени институции. Пеги Гугенхайм събира една от най-впечатляващите и големи колекции в света, посветена на модерното и съвременно изкуство, и през 1943 г. е първият човек, организирал изложба, включваща произведения само на художнички в областта на модерното изкуство. През 1929 г. Музеят за модерно изкуство в Ню Йорк (МоМА) е основан от три жени – Лили П. Блис, Мери Куин Съливан и Аби Олдрич Рокфелер, а постът на първия професионално квалифициран куратор и консултант заема отново жена – Дороти Канинг Милър. За съжаление, колекцията на музея не може да се похвали с голям или дори приблизително равен брой репрезентирани жени и мъже артисти, а с изключение на мемориалната изложба, посветена на основателките на институцията, МоМА не организира самостоятелна изложба на художничка до 1967 г. Дори частта от сайта на музея, която разказва за неговото създаване, споменава неговите основателки чрез имената на техните съпрузи.<sup>2</sup>

Каква е ситуацията в България? В някои аспекти правата и репрезентацията на жените художнички се развиват сходно с тези на жените на Запад. Информация за произведения на художнички имаме от началото на ХХ в., те обаче са единични изключения. Краят на Първата световна война бележи и ръст на жени художнички, които избират изкуствата като основен професионален път. Темата за „женското

<sup>2</sup> <https://www.moma.org/about/who-we-are/moma-history>

изкуство“ и „женските проблеми“ започват да навлизат в културното поле. През 1927 г. се създава Дружество на жени с висше образование, а една година по-късно към него се учредява Секция на жените художнички. В същата 1928 г. се организира и първата българска изложба на жени художнички. Съществуването и усилената работа на Дружеството и прилежащата му секция говорят за желание да се отвори диалог за специфичния женски опит и за важноста на това той да е добре представен пред публика. В дисертацията си „Жените художнички в българското изкуство през 30-те години на XX век“ д-р Милена Димитрова Балчева-Божкова отбелязва, че „[в] епохата на сериозни социални трансформации дейността на Секцията на жените художнички може да се разглежда както като основен елемент от усилията за еманципацията на жените в България, така и като показателна за приобщаването на българското общество към един от проблемите на новото време – равноправието на жените“. След 1944 г. броят на жените, постъпили и завършили висше художествено образование, продължава да нараства, но тяхната видимост остава непропорционална на колегите им художници. Годишите на Народна република България носят идеи, които би трябвало да поставят мъжете и жените в равноправни роли. Тази идея за баланс на обществените роли обаче е привидна. Обществените поръчки за монументални изкуства са почти изцяло печелени от мъже, а присъствието на женски имена, като Васка Емануилова например, е по-скоро изключение. Художничките не участват във вземането на решения в журита и комисии по обществени поръчки, те не са сред председателите на СБХ. „Женската перспектива в художествения живот, отбелязва проф. Ирина Генова, не е равностойна, а „малцинствена“.<sup>3</sup>

Състоянието на художествения живот в последните 30 години се променя постепенно. През 1997 г. Аделина Попнеделева и Алла Георгиева иницирират изложбата „Версията на Ерато“ с куратори Мария Василева и Яра Бубнова, в отговор на изложбата „Еротично изкуство“, в която за участници са поканени само мъже. „Версията на Ерато“ е жест, който недвусмислено показва, че художничките се обвързват директно с каузите на феминизма. През следващите години групата „8-ми март“ действа като отворена платформа на артистки, боравещи с различни техники, която им дава възможност да заявят позицията си и да представят собствения си опит и гледище относно социалната роля на жената в България и в света.

Годишите на липса на репрезентация в споделеното публично пространство водят до появата на проекти като „Паметни жени“, който цели да привлече общественото внимание към факта, че в София няма нито един паметник, посветен на жена. Като артистична акция към него през 2018 г. артистката и дизайнерка Ирина Томова – Erka изработва серия от скулптури, нейни портрети, боядисани в ярки цветове, които са поставени на централни локации в столицата. Въпросът за едностранчивата природа на историческия разказ става все по-централен проблем.

Въпреки поставената основа за разсъждение върху „женското“ и значителното увеличение на броя жени на ръководни позиции в художествените институции,

<sup>3</sup> В лекция от цикъла „Всичко, което винаги си искал да знаеш за жените в изкуството, но не го пише в учебниците“, част от „Въведение в съвременното изкуство“, 2017 г.  
[https://www.youtube.com/watch?v=qxsrKobyR4&list=PLiwBr\\_QbugCwo-tTuAh1DSl-tvzbAm0i&index=11](https://www.youtube.com/watch?v=qxsrKobyR4&list=PLiwBr_QbugCwo-tTuAh1DSl-tvzbAm0i&index=11)

въпросът за репрезентацията остава без особено развитие. На първо място, трудно е да се направи адекватна оценка на средата, защото липсват събрани и каталогизирани данни за развитието на публичните и частните колекции, проведените изложби и художествени акции. Жените художнички, успели да направят пробив през миналия век, все още очакват тяхната история да бъде описана.

През 2019 г. Български фонд на жените създава Фонд за артистични проекти на жени, който има за задача да се бори с недостатъчното представителство на жените в професионалните изкуства и културния сектор, да даде видимост на творчеството на жени артисти/художници и да увеличи достъпа им до финансови ресурси. Във връзка с този проект през 2018 г. Български фонд на жените изпраща запитване към 10 галерии в страната, сред които Националната художествена галерия, Софийска градска художествена галерия, Градска художествена галерия – Варна и др. Отговор получава от 6 от тях.

Поставени са основни въпроси, засягащи видимостта на художничките в България, като: Колко жени и мъже художници са представени в постоянната експозиция на галерията и кои са имената на жените художници? Колко общо са творбите (на мъже и жени), изложени в постоянната експозиция? Колко колективни изложби са организирани и с кои участници? Колко са самостоятелните изложби на мъже и жени? Отговорите на зададените въпроси обаче са неконсистентни и отправят към друг основен проблем на историята на изкуството в България – непълното и непрофесионалното съхраняване на информацията и липсата на общ модел, по-който да се записват данните за колекциите и изложбите на държавните художествени институции.

Данните, предоставени от Националната художествена галерия показват, че в постоянната представителна експозиция са включени 1068 произведения. 47 жени творци присъстват с 82 произведения, а мъжете творци са 433 с 986 произведения. Това значи, че 91% процента от постоянната експозиция на Националната ни галерия е дело на мъже художници. Почти цялата визуална история на страната ни се оказва диалог, в който жената е безмълвна. Всеки може да посети Квадрат 500 и да се опита да намери тези 9% художнички, а докато се лута из залите, може да обърне внимание и на това как присъства жената в произведенията. Тя е муза, тя е майка, но колко често е действащото лице във визуалния разказ? Колко често жената е просто обект на погледа?

Фондът на галерията също не показва оптимистични данни – от общо 26 492 произведения приблизително 84% са на мъже и 16% на жени. Организирани са 128 самостоятелни изложби, 111 на мъже и едва 17 на жени (87% са на мъже, 13% на жени), а участниците в 493 групови изложби се разделят на 407 мъже и 86 жени (83% са на мъже, 17% на жени). Данните, получени от Варна, Кюстендил, Търговище, Сливен и Пазарджик, не се отклоняват особено от тези проценти. От 150 групови изложби в Сливенската художествена галерия 68 са проведени без участието на жени.

Членовете на Съюза на българските художници към 2018 г. е съставен от почти равен брой мъже и жени – 1759 към 1195. Приетите нови членове от 2007 до 2018 г. са също балансирани, от 706 нови членове 365 са жени, а 341 мъже. Защо тогава има толкова по-малък процент изяви на художнички?

Историята на изкуството е множествена, тя трябва да се състои от различни разкази, различни гледни точки и досег до различни преживявания, за да бъде обща. Въпреки това опитът, усещането и погледът на жените бива систематично заглушен в наратива

на повечето значими музеи и галерии по света. Големите културни институции имат властта да изведат на повърхността или напълно да заличат личности и събития от историята. Стойността на художествения обект се определя от институционалното му разпознаване. Съдържанието на колекциите и начинът, по който артефактите от миналото се представят на широката публика, формират общественото мнение, създавайки най-устойчивата памет в обществен план – историчната. С тази власт идва и голяма отговорност, която тези институции трябва да припознаят като приоритетна.

### ● Жените и проблемът за репрезентацията

Механизмът на дискриминацията срещу жените в света на изкуството работи на всички нива – от желанието на галериите да застанат зад името на авторката, през цените на произведенията, до тяхното включване в колекции и организиране на самостоятелни изложби. Статистика на списанието ArtNews от 2015 г. и статията на Маура Райли проследяват проблема за равната репрезентация на артисти в най-големите американски художествени институции. Данните показват бавното нарастване на броя самостоятелни изложби на жени творци. Например за 2000 г. в музея „Гугенхайм“ в Ню Йорк не са организирани никакви изложби на жени, докато през 2014 г. този процент нараства от 0 до 14. Могат да се отбележат подобрения в европейски държави като Германия и Франция, но ходът на тези промени е бавен. Това поставя въпроса дали публичното застъпване на директори и арт организации за промени в репрезентацията не е само PR кампания в ерата на #MeToo движението. Що се отнася до истински консистентни резултати, предстои още много работа, в това число от страна на постоянните публични и частни колекции.

Като директен отклик на проблема с баланса на представените артисти през 2009 г. началничката на отдела за съвременно изкуство Камил Морино към центъра „Помпиду“, Франция, пренареди постоянната експозиция, така че тя да включва само произведения на художнички. Почти двегодишната изложба, носеща заглавието “elles@centrepompidou“, увеличи посещаемостта на постоянната колекция на музея с 25%. След “Elles“ обаче колекцията е подредена отново в предишния си вид с едва 10% произведения на жени.

В България “elles@centrepompidou“ намира отклик в изложбата Feminine Expression, провела се през 2012 г. в Софийски арсенал – Музей за съвременно изкуство с куратори Хитоми Канмай и Ния Пушкарова. В текста към изложбата Ния Пушкарова отбелязва: „На създаденото от жени изкуство все още се гледа като на прищявка и в никакъв случай като сериозна работа“. Изложбата си поставя за задача да преосмисли какво е „женското изкуство“ и да му се даде повече чуваемост и значимост.

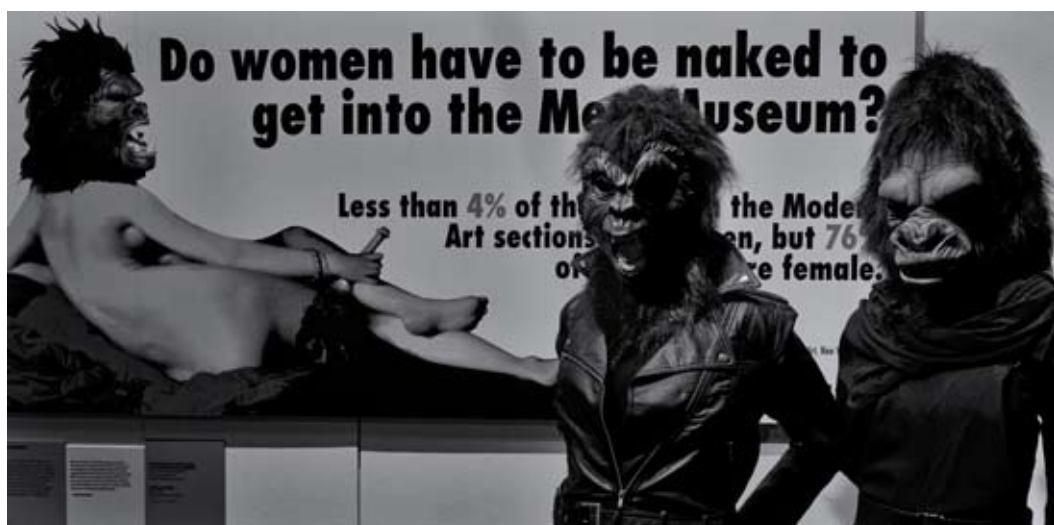
Женски изложби в България обаче се правят предимно по случай 8 март, без рефлексивност и коментар на акциите и изкуството на групата „8-ми март“. Повечето такива групови изложби представят на публиката образа на жената и художничката като двуизмерна фина дама, която, освен че е готова с обяда за цялата фамилия, е нарисувала и семейния портрет. Липсва особено разбиране за това защо артистични акции, свързани с „женското изкуство“, са нужни.



Розалина Буркова за Fine Acts: „Жените искат цветя изпълнителни позиции“, [fineacts.co/the-ammo](http://fineacts.co/the-ammo)



Ирина Томова – Егка, Автопортрет, част от акцията „Паметни жени“, фотограф: Михаил Новаков



„Герила Гърлс“ пред знаковия си плакат в музея „Виктория и Албърт“, Лондон, фотограф: Ерик Хюбрихтс

Проблемът не е само личностен, но и институционален. Като пример в началото на 2019 г. Съюзът на българските художници организира Национална изложба за съвременно изкуство в Габрово под наслов „Пролетен салон на жените художнички“. В нея възможност за участие имат художнички от цялата страна, жанровете са разнообразни и има осигурен паричен награден фонд.

В това първо издание на изложбата са допуснати за участие 62 художнички, представени със 100 творби, темата отново е посветена на 8 март. Журито, което номинира носителките на наградата в този женски конкурс обаче е съставено само от мъже. По време на откриването на изложбата директорът на ХГ „Христо Цоков“ Евгени Недев цитира Пикасо. Същият Пикасо, който заявява, че всеки път, щом има нова жена, трябва да изгори предишната. Убиваш жената и с нея миналото, което тя репрезентира. Тази липса на чувствителност към универсалния проблем за правата на жените и тяхното място в художествения свят е ясен знак, че българското общество има остра нужда от градивна и информирана дискусия за проблемите на репрезентацията. Без такъв диалог рискуваме да пренебрегнем богатия опит на голяма част от свидетелите на собствената ни история и да заличим жените заедно с миналото, което репрезентират. Ефективен начин да започне такава дискусия са конкретни произведения, създадени от жени артистки. Може би най-известният и успешен пример за това са „Герила Гърлс“ - анонимна артистична група, която през 1985 г. забелязва, че разпознаваемите имена в художествената сфера, хората, които получават цялото внимание, възможности и пари, са почти 100% бели хетеросексуални мъже. Следващото им наблюдение е, че никой не обръща внимание на този факт. Това е и мотивацията им да поставят провокативни плакати по улиците на Ню Йорк, започвайки разговор по темата. Сега един от най-знаковите им постери може да бъде намерен като сувенирна картичка в почти всеки музей за модерно и съвременно изкуство в света. Става дума, разбира се, за образа на класически изобразеното тяло на гола жена с надяната маска на горилка на лицето, подобна на маските, които членовете на „Герила Гърлс“ носят, за да запазят своята анонимност. До изобразената муза можем да прочетем текст, гласящ „Трябва ли жените да са голи, за да са част от музея „Метрополитън“? По-малко от 5% от художниците в частта за модерно изкуство са жени, но 85% от голите тела са женски“.

И тъй като техният въпрос не е намерил ясен отговор, „Герила Гърлс“ продължават да питат и междувременно дават сами отговор за това защо е важно да има балансиран процент на репрезентация в изложбите. Може ли изкуството да е самодостатъчно, или има нужда да бъде идентифицирано спрямо пола? „Всяко естетическо решение носи някаква ценност, казва една от членките на групата с псевдоним Фрида, и ако всички решения се вземат от едни и същи хора, то тогава изкуството никога няма да изглежда като репрезентация на цялата ни култура. В момента светът на изкуството се управлява от колекционери милиардери, които колекционират изкуство, носещо техните ценности. Ние [„Герила Гърлс“] твърдим, че изкуството трябва да изглежда и като останалата част от културата ни. Докато всички гласове в нашата култура не са чути в историята на изкуството, това не е история на изкуството, а история на властта.“

Голяма отговорност се пада и на колекционерите. Когато те не виждат произведения на жени в изложби, било то в частни или национални институции, те не виждат и ценност в това да притежават техни произведения. По този начин художничките получават пониско заплащане за труд, който е напълно равноправен с този на техните колеги.



През 2018 г. Джени Савил надмина Яйои Кусама по най-скъпо продадено произведение на жива художничка. Нейният автопортрет бе изтъргуван за \$12.4 милиона. За сравнение най-скъпо продаденото произведение на художник е пластика на Джеф Кунс, продадена за \$91.07 милиона. Що се отнася до рекордърите от цялата история на изкуството при мъжете най-скъпото произведение е спорно платно на Леонардо да Винчи, продадено за \$450.3 милиона, а при жените първа е Джорджия О'Кийф с \$44.4 милиона. Разликата в цените на произведенията от повече от 400 милиона долара говори сама за себе си, а О'Кийф отбелязва, че често я споменават като най-добрата жена художник, но тя би се определила като една от най-добрите творци изобщо.

В България за цени на произведения е трудно да се говори. Според данните, предоставени на Български фонд на жените, от началото на своето съществуване Националната художествена галерия е откупила 84 творби на 70 артисти, 54 мъже и 16 жени, 76% от произведенията са на художници, а 24% на художнички. Във Варна от 1989 до 2017 г. откупките са 81% в полза на мъжете, а останалите 19% от произведенията са дело на жени. Пазарджик – 82% откупени произведения на мъже, 18% на жени. Закономерността продължава.

### ● Въпросът за жените

Основният въпрос, който все още не сме поставили, е: какво можем да направим? Систематичните нарушения на правата на жените могат да бъдат преборени само чрез систематични действия.

Можем да мислим за историята като комплексен разказ, изграден от много различни гледни точки. Гледни точки, които са повлияни от индивидуалния опит не само на една част от обществото.

Можем да търсим, изследваме, съставяме и допълваме историческия разказ за жените, които са успели да създават произведения дори когато не са имали достъп до образование и институции. Можем да разказваме и историите на жените, които дори сега се борят за равен достъп до пазара на изкуството. Можем да комуникираме проблемите и възможностите, които стоят пред изкуството по целия свят, но и тук, в България. Можем да водим дебат, можем да информираме, можем да изслушаме конкретните проблеми на художничките и на институциите, които би трябвало да ги подпомагат. Можем да държим тези институции отговорни за изложбите, които организират, и поупките на произведения, които правят. Можем да подкрепяме инициативи на жените творци в България. Можем и трябва да посещаваме женските изложби, за да покажем на институциите, че обществен интерес съществува. Можем да подкрепяме организации, които се борят за видимост и права на жените в изкуството, а и извън него. Най-вече можем да продължим да задаваме важните въпроси, които ни помагат да видим цялата картина.

### Консултирани източници

Linda Nochlin, "Why Have There Been No Great Women Artists?", ArtNews Magazine, 1971 [http://www.writing.upenn.edu/library/Nochlin-Linda\\_Why-Have-There-Been-No-Great-Women-Artists.pdf](http://www.writing.upenn.edu/library/Nochlin-Linda_Why-Have-There-Been-No-Great-Women-Artists.pdf)

MEDIA brings gender to the fore, Digital Single Market Survey – [https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/media-brings-gender-fore?fbclid=IwAR3i36UqBSwtWY20ajS8oaD-qxRaInV0HJZN62\\_Os8k0LYqbYYpdjGLfd9U](https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/media-brings-gender-fore?fbclid=IwAR3i36UqBSwtWY20ajS8oaD-qxRaInV0HJZN62_Os8k0LYqbYYpdjGLfd9U)

Artsy – Gender Equality, video series  
<https://www.youtube.com/watch?v=dYFxDVZVppU>

Suhail Malik, Survey on Gender Ratios in Curating Programs  
<https://ccs.bard.edu/redhook/survey-on-gender-ratios-in-curating-programs/index.html>

Maura Reilly, Taking the Measure of Sexism. Facts, Figures, and Fixes, ArtNews Magazine, 2015  
<http://www.artnews.com/2015/05/26/taking-the-measure-of-sexism-facts-figures-and-fixes/>

Molly Casey, Gender in the Art World, a Look at the Numbers, 9dotarts, 2016  
<https://www.ninedotarts.com/gender-in-the-art-world-a-look-at-the-numbers/>

Милена Балчева-Божкова, "Жените художнички в българското изкуство през 30-те години на XX век", Дисертация за присъждане на образователната научна степен „доктор“ към Национална художествена академия, катедра „Изкуствознание“, 2015

Мария Василева, "Където има жена, там няма тишина", каталог към изложбата "Обсебване" на група "8-ми март", 2000  
[https://www.academia.edu/32874716/%D0%9E%D0%B1%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5\\_Obsession\\_?fbclid=IwAR2GpvpWZ8c2LYD6F5D7YirKjGMVboPHCIk0kQ1N1ev8Jm0-78JhS8HA](https://www.academia.edu/32874716/%D0%9E%D0%B1%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5_Obsession_?fbclid=IwAR2GpvpWZ8c2LYD6F5D7YirKjGMVboPHCIk0kQ1N1ev8Jm0-78JhS8HA)

Прессъобщение за изложбата Feminine Expression, 2012  
<http://sofiaarsenal-mca.org/bg/events/feminine-expression>

Лекции от цикъла "Всичко, което винаги си искал да знаеш за жените в изкуството но не го пише в учебниците", част от "Въведение в съвременното изкуство" с участнички проф. Ирина Генова, проф. Миглена Николчина, д-р Мария Василева, Рада Букова; модератор Стефка Цанева, 2017  
[https://www.youtube.com/watch?v=ktD5fqvLiCQ&list=PLiwBr\\_QbugCwo-tTtAh1DSI-tvzbAm0i&index=8](https://www.youtube.com/watch?v=ktD5fqvLiCQ&list=PLiwBr_QbugCwo-tTtAh1DSI-tvzbAm0i&index=8)